

Religion: spiritual health guide

Mahdi Fani^{1*}, Marzieh Karamkhani²

1- Department of Islamic Education. Shahid Beheshti Universiti of Medical Sciences, Tehran, Iran.

2- Department of Medical Education. Medical Education School, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

Abstract

Spirituality and spiritual health terms were not used in the era of the emergence of Quran and Hadiths of Ahl al-Bayt, but today they have been applied in various areas of science, especially medical sciences. Therefore the aim of this study is determination of spiritual health scope conceptually based on the concept of "religion" and "health" used in the Quran and Hadiths, and the effect of religion is partly revealed in this type of health. Results showed spiritual health should be searched in having the correct faith and belief, Divine morality and piety. Although, according to conducted research, spiritual health can also be effective in human body health.

Keywords: Religion, Health, Spirituality

---

* **Corresponding Author:** Mahdi Fani; **Email:** fanimahdi@chmail.com

دین راهنمای سلامت معنوی

مهدی فانی*^۱، مرضیه کرمخانی^۲

۱- گروه معارف، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۲- گروه آموزش پزشکی، دانشکده‌ی آموزش پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

چکیده

«معنویت» و «سلامت معنوی» از واژگانی است که در عصر نزول قرآن و عصر اهل بیت(ع)، در روایاتی که از آن بزرگواران موجود است، به کار برده نرفته، ولی امروزه در حوزه‌های مختلف علوم، به ویژه در علم پزشکی، استفاده شده است؛ از این رو، در این مقاله تلاش شده بر اساس مفهومی که از «دین» و «سلامت»، در قرآن و روایات بیان شده، محدوده‌ی «سلامت معنوی» از نظر مفهومی، مشخص گردد و تأثیری که «دین» بر این نوع از سلامت دارد تا حدودی روشن شود. بر این اساس، مقاله‌ی حاضر به این نتیجه رسیده که باید سلامت معنوی را در داشتن باور و اعتقاد صحیح و بهره‌مندی از اخلاق الهی و بندگی جستجو نمود. افزون بر این با توجه به پژوهش‌های انجام گرفته، بهره‌مندی از سلامت معنوی می‌تواند در سلامت جسمانی انسان نیز مؤثر واقع شود.

واژگان کلیدی: دین، سلامت، معنویت

مقدمه

یکی از مسئله‌های مهمی که امروزه در دنیا، به ویژه در علم پزشکی مطرح است، مسئله‌ی «سلامت معنوی» است. از آنجایی که این ترکیب، اصطلاح جدیدی است، صاحب‌نظران، کوشیده‌اند هر کدام تعریفی از آن ارائه دهند ولی تا به امروز تعریف جامع و مورد اتفاقی از آن داده نشده است. یکی از علت‌هایی که تعریف آن را با دشواری روبه‌رو نموده است، مفهوم «معنویت» و برداشت‌های مختلفی است که گروه‌های مختلف از معنویت دارند. از این‌رو، در پژوهش حاضر تلاش شده با استفاده از متن‌های دینی (قرآن و روایات)^۱، محدوده‌ی سلامت معنوی مشخص گردد تا صاحب‌نظران را در کاربرد و استفاده از این واژه و پیدا کردن راه‌های رسیدن به سلامت معنوی یاری رساند. به همین منظور، واژه‌ی «معنویت» در متن‌های دینی (قرآن و روایات) جستجو شد، ولی موردی برای آن یافت نشد (گرچه این واژه در سخنان عالمان و دانشمندان دینی به کار برده شده، که در متن مقاله به تحلیل آن پرداخته شده است). از طرفی واژه‌ی «سلامت» و مشتقات آن، از فراوانی قابل توجهی برخوردار است، ولی ترکیب «سلامت» با «معنویت» (سلامت معنوی) نیز در متن‌های دینی به کار نرفته و از ترکیب‌هایی است که امروزه مطرح شده است. از این‌رو با برداشتی که عالمان دینی از معنویت داشته‌اند و مفهومی که از «سلامت» در متن‌های دینی برداشت می‌شود، سعی شده محدوده‌ی سلامت معنوی مشخص گردد تا در مواردی که پژوهشگران درصدد تعریف آن برمی‌آیند، سمت و سوی آن روشن باشد. با توجه به آنچه بیان گردید، روش تحقیق در این مقاله، روشی توصیفی-تحلیلی است که بر اساس آن، مفهوم واژگانی چون «سلامت»، «بیماری» و «معنویت» در متون اسلامی مورد دقت و تحلیل قرار گرفته است و از آنجایی که رسیدن به تعریف کامل و جامعی از سلامت معنوی، دشوار است، سعی شده با توجه به کاربرد واژگان مورد نظر، محدوده‌ی سلامت معنوی در روایات مشخص گردد.

جایگاه سلامت معنوی

با توجه به اهمیت مسئله‌ی سلامت معنوی، برخی از صاحب‌نظران تصریح نموده‌اند که سلامت معنوی را باید در بُعد‌های روحی انسان جستجو کرد و روح انسان به دلیل بُعد روحانی که دارد، قابل رؤیت نیست و تنها از طریق پذیرفتن تجرد روح و عقل ملکوتی است که می‌توان به آن شناخت پیدا

کرد. سلامت معنویی که در ادیان ترسیم شده است، همه‌ی جوانب عالمانه را در بر دارد؛ این روح است که باید به اثبات برسد و در تعامل روح و جسم، اصالت با روح انسان است، چرا که روح، رهبری جسم را بر عهده دارد. سلامت معنوی در گرو داشتن دین همراه با علم و علم همراه با دین است؛ چرا که هم دین بی علم و هم علم بی دین، مشکل آفرین است (۱).

امروزه بُعد معنوی، چه در جایگاه‌های فردی و چه در بُعد جمعی، جای خود را در مستندات علمی سلامت پیدا کرده است، اگرچه هنوز در بُعد‌های عملی به‌طور معنی‌داری وارد نشده است. آنچه در این مستندات دیده می‌شود، این است که اعتقادات مذهبی و دیدگاه معنوی و نیز توکل و توسل توانسته است اثرهای مثبتی بر بیماری‌هایی چون سرطان‌ها، اعتیاد، بیماری قلب و عروق و معلولیت‌ها داشته باشد، درحالی‌که اضطراب و عدم پذیرش و سازگاری، موجب بروز مشکل‌های مشخصی در شناخت و درمان بیماری‌ها می‌گردد.

لازم به ذکر است که اصطلاح «سلامت روحی»، لفظ مناسبی نیست، زیرا روح از ذات باری تعالی است (قل الروح من امر ربی) و دچار خدشه و بیماری و نقصان نمی‌شود. آنچه ما لمس می‌کنیم، اختلال‌های روانی است که باید در بُعد سلامت روان فردی و جمعی برای آن برنامه‌ریزی کرد. اما سلامت معنوی، ناشی از اعتقادات است، ناشی از ارتباط انسان با خالق خود؛ ارتباط با قدرتی که کاملاً فراتر از قدرت‌های شناخته شده‌ی مادی است. این ارتباط در ادبیات دینی ما به خوبی در لفظ‌هایی چون توکل و توسل و تسلیم معنی شده است (۲).

معاون علمی فرهنگستان علوم درباره‌ی تأثیر سلامت معنوی این‌طور گفته است: بیماری‌های غیرواگیر شامل دیابت، چاقی، بیماری‌های ریوی، گوارشی، قلبی و عروقی، سرطان و بیماری‌های ناشی از تصادف‌ها و حادث‌ها، عمده‌ترین بیماری‌های جامعه‌های بشری است که میزان آن‌ها در حال افزایش است. چهار عامل اصلی برای پیشگیری از بیماری‌های غیرواگیر عبارت است از تغذیه‌ی صحیح، فعالیت بدنی، قطع مصرف دخانیات و کاهش استرس در زندگی؛ و تحقیق‌های ۲۰ سال اخیر نشان داده است که این چهار عامل، با داشتن سلامت معنوی بهتر رعایت می‌شود. البته باید توجه داشت سلامت معنوی ورای سلامت روانی است و با سلامت روانی تفاوت‌های زیادی دارد. فردی که دارای سلامت معنوی است به منبعی که غیر از منبع‌های مادی اعتقاد دارد که در دین‌های مختلف، این منبع خداوند است. بنابراین، اعتقاد به ذات لایزال الهی و مرگ و زندگی ابدی، از بُعد‌های اصلی سلامت معنوی در جامعه‌های گوناگون به شمار می‌رود.

^۱ براساس مجموعه نرم‌افزارهای مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

بیش تر و عمر طولانی تر می‌شود. این امر را می‌توان به کارکرد بهتر دستگاه ایمنی بدن و قلب و عروق نسبت داد. هرچند این قضیه به طور کامل اثبات نشده است، ولی کارهای مذهبی برای برخی از افراد، راهی برای کاهش استرس محسوب می‌شود و همین کاهش استرس می‌تواند منشأ فایده‌های بسیاری برای سلامت روح و جسم باشد.

قرآن کریم درباره‌ی سلامت معنوی اشاره‌های بسیاری دارد که در آن‌ها، برخی موارد، دشمن سلامت روح دانسته شده‌اند، مثل غرور، ریا، حسادت، سوءظن، عصبانیت و بخل. تأثیر این عامل‌ها بر سلامت جسم نیز در مطالعه‌های دانشمندان اثبات شده است؛ مثلاً دانشمندان دریافته‌اند که کسانی که زیاد عصبانی می‌شوند، عمر کوتاه‌تری از دیگران دارند. نیازی به گفتن نیست که کینه و حسد و سوءظن تا چه حد انسان را از خواب و خوراک و لذت بردن از زندگی محروم می‌کند و به این ترتیب به سلامت جسم و روح آسیب می‌زند (۵).

تأملی در واژه‌ی معنویت

حاصل جستجو در آیه‌های قرآن و مجموعه‌های روایی، گویای آن است که واژه‌ی «معنویت» در عصر نزول آیه‌های قرآن و پس از آن، در روایاتی که از معصومان (ع) صادر گردیده، به کار نرفته است، بلکه این واژه در کلام عالمان و دانشمندان، هنگام شرح و توضیح متن‌های دینی استفاده شده است که به‌طور اختصار به عنوان‌های ذیر می‌توان اشاره نمود:

فردی که دارای سلامت معنوی است، به خداوند اعتقاد دارد و در مقایسه با افرادی که از این سلامت معنوی بهره‌ی ندارند، نسبت به خود و سایر افراد جامعه بینش و رفتاری متفاوت دارد.

سلامت معنوی منجر به امید، اطمینان، ارتباط پویا با مکارم اخلاق، عشق و محبت به خود و جهان اطراف می‌شود، بنابراین نمی‌توان گفت افرادی که دارای سلامت روانی هستند از سلامت معنوی و اعتقاد به معنویت نیز برخوردارند (۳).

علاوه بر این که مذهب راهکاری پیش پای انسان می‌گذارد که انسان‌ها به وسیله‌ی آن می‌توانند با مشکلات زندگی کنار آیند، با این حال میزان و درجه‌ی دین‌داری افراد با هم متفاوت است. بنابراین برخورد افراد با مسئله‌های دینی نیز متفاوت خواهد بود. از این‌رو استفاده از مذهب و دین، در درجه‌ی اول بستگی به باور و ایمان افراد دارد (۴).

مرکز ملی طب سنتی و طب جایگزین در آمریکا، درباره‌ی تأثیر دعا کردن بر سلامت خود فرد و اطرافیان، بیش از ۱۳ هزار نفر را مورد بررسی قرار داده و دریافته است که ۵۴ درصد از آمریکایی‌ها برای افزایش سلامتشان از دعا کردن کمک می‌گیرند و ۵۲ درصد آن‌ها از دیگران می‌خواهند که برای سلامت آن‌ها دعا کنند. دکتر کاترین استونی، از مرکز ملی طب جایگزین و سنتی آمریکا می‌گوید: برای کشف ارتباط بین معنویت و سلامتی، به تحقیق‌های زیادی نیاز است، ولی ما تاکنون به شاهدهایی دست یافته‌ایم که نشان می‌دهد وابستگی مذهبی و انجام کارهای مذهبی، موجب سلامت

جدول ۱. کاربرد و مفاهیم مختلف معنویت

ردیف	عنوان	کاربرد	مفهوم مقابل
۱	انوار معنوی	در مورد دین و اخلاق	انوار مادی (۶)
۲	وجوه معنوی	در مورد الفاظ	وجوه لفظی (۷)
۳	زندگی معنوی	در سایه‌ی علم، ایمان و طاعات	زندگی ظاهری و مادی (۸)
۴	مقامات معنوی	در مورد نبوت و امامت	مقامات دنیوی (۹)
۵	زینت معنوی	در مورد روح	زینت مادی (۱۰)
۶	قدرت معنوی	مانند آنچه در مورد امیرالمؤمنین (ع) هنگام برداشتن قلعه‌ی خیبر ذکر شده است	قدرت بدنی (۱۱)
۷	حجاب معنوی	خطا و لغزش انسان	حجاب ظاهری (۱۲)

سلامت و کاربرد مفهومی آن در روایات

یکی از موارد کاربرد «سلامت» در حوزه‌ی مسئله‌های اخلاقی است. روایت‌هایی که در این باره وجود دارد، به دو دسته‌ی کلی تقسیم می‌شود:

الف) روایت‌هایی که به نتیجه و ثمره‌ی سلامت اشاره می‌کند.
ب) روایت‌هایی که به نوع سلامت اشاره ندارد، بلکه سلامت را به‌طور مطلق ذکر می‌کند.

با توجه به جدول ۱، می‌توان گفت که معنویت در متن‌های دینی، به اموری اطلاق می‌شود که جنبه‌ی ظاهری و مادی قابل مشاهده ندارند و باطنی و درونی‌اند؛ و در برخی از موارد می‌توان از راه اثرها و نتیجه‌های ظاهری آن شناخت، مانند قدرت معنوی، که از اثرهای بی به وجود آن می‌بریم یا مثل زندگی معنوی، که از اثرها و نتیجه‌هایی که دارد، می‌توان آن را تشخیص داد.

جدول ۲. عامل‌های سلامت و نتیجه‌های آن

ردیف	عامل سلامت	نتیجه
۱	سکوت	سلامت و دور شدن از پشیمانی (۱۳)
۲	کنترل زبان	سلامت و دور شدن از دوزخ (۱۴)
۳	فکر کردن پیش از سخن گفتن و انجام کار	سلامت و دور شدن از لغزش (۱۵)
۴	تقوا و پرهیزکاری	سلامت و دور شدن از ترس روز قیامت (۱۶)
۵	دوراندیشی	سلامت و دور شدن از پشیمانی (۱۷)
۶	تمسک به ولایت حضرت علی (ع)	سلامت و دور شدن از فتنه‌ها (۱۸)
۷	یاد خداوند	سلامت و دور شدن از شیطان (۱۹)

جدول ۳ به برخی از عامل‌های مؤثر در سلامت، به‌طور مطلق اشاره می‌کند و نوع خاصی را برای سلامت ذکر نمی‌کند:

جدول ۳. عامل‌های مؤثر بر سلامت

ردیف	عامل سلامت
۱	طاعت خداوند (۲۰)
۲	میانروی (۲۱)
۳	فاصله گرفتن از جاهلان (۲۲)
۴	تفکر (۲۳)

گرچه در موارد فوق، نوع سلامت (سلامت از چه نظر؟) ذکر نشده است، ولی می‌توان ثمره‌ی سلامت را به‌طور کلی اثرهای مادی و معنوی یا دنیوی و آخروی عامل‌های یاد شده دانست؛ مانند سلامت از عذاب الهی در آخرت (در صورت اطاعت از خداوند) یا سالم ماندن از مشکل‌هایی که در صورت رعایت نکردن موارد بالا برای انسان پدید می‌آید (مانند مشکل‌هایی که از ترک میانروی یا فکر نکردن و یا مصاحبت با افراد جاهل برای انسان پدید می‌آید).

کاربرد لفظی واژه‌ی سلامت در روایات

با جستجو و دقت در روایت‌هایی که درباره‌ی «سلامت» وارد شده، به سه نوع کاربرد لفظی این واژه می‌توان اشاره نمود:

۱. کاربرد «سلامت» با حرف «فی: در» (سلامت در چه چیزی؟).

۲. کاربرد «سلامت» با حرف «مِن: از» (سلامت از چه چیزی؟).

۳. کاربرد «سلامت» بدون قید و به‌طور مطلق (قابل تطبیق بر دو مورد قبل).

مورد اول:

درباره‌ی کاربرد «سلامت» با حرف «فی: در» می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- سلامت در دین (۲۴)
- سلامت در نفس (۲۵)
- سلامت در دین و دنیا (۲۶)
- سلامت در دین و قلب (۲۷)
- سلامت در دین و نفس (۲۸)
- سلامت در نفس، دین، خانواده، مال، فرزندان، دوستان و خویشاوندان (۲۹)
- سلامت در جسم و بدن (۳۰)
- سلامت در دنیا و آخرت (۳۱)
- سلامت در دین و بدن (۳۲)

برداشت:

با توجه به موارد بالا می‌توان گفت:

* کاربرد واژه‌ی «سلامت» با حرف «فی: در» به محل و ظرفی که سلامت در آن تحقق پیدا می‌کند اشاره دارد که این ظرف، گاه دین انسان است (دین سالم) و گاه، قلب انسان (قلب سالم) و گاه، جسم انسان (بدن سالم) و گاه، خانواده‌ی انسان (خانواده‌ی سالم).

* در حوزه‌ی سلامت، تنها به یک بُعد توجه نشده، به تمام بُدهایی که برای سلامت تصور می‌شود، اشاره گردیده است، مانند: سلامت دنیا و آخرت؛ و سلامت دین و بدن.

* در کاربرد سلامت، تنها به جنبه‌ی فردی و شخصی آن اشاره نشده، بلکه علاوه بر خود فرد، به خانواده و خویشاوندان و قوم و گروه‌های اجتماعی نیز توجه گردیده است.

مورد دوم:

درباره‌ی کاربرد «سلامت» با حرف «مِن: از» می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- سلامت از تلف (نابودی) (۳۳)
- سلامت از گناه (۳۴)
- سلامت از بلا (۳۵)

مفهوم شناسی «سلامت» در قرآن:

در کتاب‌های لغت، واژه‌ی «سلامت» را به معنای خالی بودن از آفت‌های بیرونی و درونی دانسته‌اند. از این‌رو، مفسران تعبیر به «قلب سلیم» را، که در قرآن وارد شده^۱ (۴۹)، با توجه به همین نکته معنا کرده‌اند، یعنی دلی که از ناخالصی (فساد، مکر و نیرنگ) پاک و خالی باشد، که اینجا مکر و نیرنگ، آفتی درونی است (۵۰).

با توجه به آنچه لغت‌شناسان بیان کرده‌اند، غالب آیه‌های قرآن و روایت‌هایی که واژه‌ی سلامت و هم‌خانواده‌های آن در آن‌ها به کار برده شده، براساس معنای لغوی است که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره شده است:

* و خداوند به سرای صلح و سلامت دعوت می‌کند و هر کس را بخواهد (و شایسته و لایق ببیند)، به راه راست هدایت می‌نماید^۲ (۵۱).

خداوند به برکت آن، کسانی را که از خشنودی او پیروی کنند، به راه‌های سلامت، هدایت می‌کند و به فرمان خود، از تاریکی‌ها به سوی روشنایی می‌برد و آن‌ها را به سوی راه راست، رهبری می‌نماید^۳ (۵۲).

در آن روز که مال و فرزندان سودی نمی‌بخشد، مگر کسی که با قلب سلیم به پیشگاه خدا آید!^۴ (۵۳).

مفسران درباره‌ی آیه‌های بالا، گرچه تفسیرهای متعددی نوشته‌اند، ولی یکی از جنبه‌هایی که برای این آیه‌ها که لفظ «سلام» یا «سلیم» در آن به کار برده شده، در نظر گرفته‌اند، همان سلامت از آفت‌های ظاهری و باطنی است. با توجه به این مسئله، بهشت، «دارالسلام» نامیده شده، چون اهل بهشت از هر آفتی در سلامت خواهند بود (۵۴).

شیخ صدوق (ره) می‌نویسد: اعتقاد ما درباره‌ی بهشت، آن است که آنجا سرای بقا و پایداری و سرای سلامت است، زیرا در آنجا مرگ، پیری، بیماری، آفت، زمین‌گیری، غم و اندوه و نیاز و فقر نیست (۵۵).

همچنین مفسران مقصود از راه‌های سلامت (سبل السلام) را، مسیری دانسته‌اند که از عامل‌های ترس یا ضرر، در سلامت است (۵۶)؛ و قلب سلیم را به قلبی اطلاق نموده‌اند که از

- سلامت از پیشمانی (۳۶)
- سلامت از لغزش‌ها (۳۷)
- سلامت از کینه (دشمنی) (۳۸)
- سلامت از نگرانی‌های روز قیامت (۳۹)
- سلامت از گناهان و خطاها (۴۰)
- سلامت از فتنه‌ها (۴۱)
- سلامت از سختی‌های دنیا (۴۲)
- سلامت از دشمنان (۴۳)

برداشت:

با توجه به موارد بالا، می‌توان گفت:

* کاربرد واژه‌ی «سلامت» با حرف «من: از»، به عامل‌هایی که تهدیدکننده‌ی سلامت است، اشاره دارد. این عامل‌ها گاه، جنبه‌ی فردی دارد (=گناه)؛ گاه، جنبه‌ی اجتماعی (=فتنه‌ها)؛ گاه، مربوط به این دنیا است (=سختی‌های دنیا)؛ و گاه، مرتبط با آخرت است (=نگرانی‌های روز قیامت).

* شناخت عامل‌های تهدیدکننده‌ی سلامت برای انسان ضروری است و تا این عامل‌ها شناخته نشود، نمی‌توان از آن‌ها پیشگیری نمود.

مورد سوم:

درباره‌ی کاربرد «سلامت» بدون قید و به طور مطلق می‌توان به روایت‌های ذیل اشاره نمود. در این موارد، به نوع و جهت سلامت و عامل‌های تهدیدکننده‌ی آن اشاره‌ی نشده است:

- * «تأنی نمودن در کارها موجب سلامت است». از امام صادق (ع) (۴۴)
- * «نتیجه‌ی دوراندیشی، سلامت است». از امام علی (ع) (۴۵)
- * «شکیبایی، مرکب سلامت است». از رسول خدا (ص) (۴۶)
- * «نتیجه‌ی تفکر، سلامت است». امام علی (ع) (۴۷)

برداشت:

همان‌طور که گفته شد، در برخی از روایت‌ها، واژه‌ی سلامت بی هیچ قیدی به کار برده شده، که قابل تطبیق بر مورد اول و دوم است؛ یعنی با قرینه‌ی روایت‌های دیگر می‌توان تشخیص داد که مقصود از سلامت، چه نوع سلامتی است و چه عاملی تهدیدکننده‌ی سلامت است. مثلاً در این روایت: «تأنی نمودن در کارها، موجب سلامت است» (۴۸)، مقصود از سلامت، می‌تواند سلامت دنیوی یا اخروی باشد و عامل تهدید، می‌تواند لغزش‌ها یا خطاها و گناهان باشد.

^۱ شعراء/ ۸۹

^۲ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (يونس/ ۲۵)

^۳ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (مائدة/ ۱۶)

^۴ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (شعراء/ ۸۸ و ۸۹)

«سلامت، عبارت است از برخورداری از آسایش کامل جسمی، روانی و اجتماعی؛ و نه فقط نداشتن بیماری» (۵۹). اما به هر حال بین مفهوم لغوی و تعریفی که از این واژه در علم پزشکی وجود دارد، نوعی هماهنگی مشاهده می‌شود که آن خالی بودن از آفت‌های ظاهری و باطنی است (۶۰)، که جنبه‌ی ظاهری و مادی آن (= نبود بیماری)، در علم پزشکی به کار گرفته شده است.

مفهوم سلامت در قرآن

از آنجایی که این مقاله به دنبال آن است که تأثیر دین را بر سلامت معنوی مورد بررسی قرار دهد، بنابراین می‌بایست به موارد مختلف کاربرد واژه‌ی دین در قرآن کریم نیز بپردازد. جدول ۴، به تفکیک آیه‌ها، این موارد را مشخص کرده است (این جدول بر اساس تفسیر مجمع‌البیان تنظیم شده است).

جدول ۴. کاربرد واژه‌ی دین در قرآن کریم

شماره آیه	ترجمه‌ی آیات	مفهوم کاربردی	ردیف
بقره/ ۱۳۲	خداوند این آیین پاک را برای شما برگزیده است	دین اسلام	۱
بقره/ ۱۹۳	و با آن‌ها پیکار کنید! تا فتنه باقی نماند و دین، مخصوص خدا گردد	اطاعت و فرمانبرداری	۲
توبه/ ۳۶	تعداد ماه‌ها نزد خداوند در کتاب الهی، ۰۰۰ دوازده ماه است ۰۰۰ این، آیین ثابت و پابرجای الهی است	حساب	۳
یونس/ ۲۲	و امواج از هر سو به سراغ آن‌ها می‌آید و گمان می‌کنند هلاک خواهند شد در آن هنگام، خدا را با اخلاص (در ایمان و اعتقاد) می‌خوانند	اعتقاد	۴
حمد/ ۴	(خداوندی که) مالک روز جزاست	جزا	۵
حج/ ۷۸	و در دین (اسلام) کار سنگین و سختی بر شما قرار نداد	تکالیف	۶
عنکبوت/ ۶۵	هنگامی که بر سوار بر کشتی شوند، خدا را با اخلاص می‌خوانند (و غیر او را فراموش می‌کنند)	دعا	۷
غافر/ ۱۴	(تنها) خدا را بخوانید و دین خود را برای او خالص کنید، هر چند کافران ناخشنود باشند!	عبادت	۸

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، واژه‌ی دین، در موارد متعددی چون مسئله‌های اعتقادی، احکام و تکلیف‌های عملی و مسئله‌های رفتاری به کار برده شده است؛ بر این اساس، هرگاه مقصود از واژه‌ی «دین» در قرآن، «دین اسلام» باشد، شامل تمام حوزه‌هایی که دین به آن‌ها اطلاق می‌گردد.

کاربرد واژه‌ی بیماری در متن‌های دینی

با جستجو در متن‌های دینی (قرآن و روایات)، می‌توان دید که واژه‌ی بیماری، تنها به بیماری‌های جسمی اطلاق نشده، بلکه علاوه بر آن، موارد غیرجسمی (که بیش‌تر آن، آلودگی‌های اخلاقی و معنوی نیز است). در قرآن کریم از نفاق تعبیر به

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، واژه‌ی دین، در موارد متعددی چون مسئله‌های اعتقادی، احکام و تکلیف‌های عملی و مسئله‌های رفتاری به کار برده شده است؛ بر این اساس، هرگاه مقصود از واژه‌ی «دین» در قرآن، «دین اسلام» باشد، شامل تمام حوزه‌هایی که دین به آن‌ها اطلاق می‌گردد.

کاربرد واژه‌ی بیماری در متن‌های دینی

با جستجو در متن‌های دینی (قرآن و روایات)، می‌توان دید که واژه‌ی بیماری، تنها به بیماری‌های جسمی اطلاق نشده، بلکه علاوه بر آن، موارد غیرجسمی (که بیش‌تر آن، آلودگی‌های اخلاقی و معنوی نیز است). در قرآن کریم از نفاق تعبیر به

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه واژه‌ی «معنویت» در متن‌های اسلامی (قرآن و روایات) به کار نرفته و تعبیر «سلامت معنوی»، از تعبیرهایی است که امروزه کاربرد پیدا نموده، جای این سؤال است که مقصود از سلامت معنوی، با توجه به معیارهایی که در قرآن و سنت است، چیست و بر چه اموری قابل تطبیق است؟ با توجه به آنچه درباره‌ی واژه‌ی سلامت، در قرآن و سنت بیان گردید، که سلامت دارای دو جهت دین و دنیا یا دنیا و آخرت است، می‌توان گفت:

۱- مقصود از سلامت معنوی، بیش‌تر با سلامت دینی یا اخروی تناسب دارد، تا سلامت دنیوی؛ و سلامت دنیوی یا مادی، بیش‌تر به سلامت جسم نظر دارد.

۲- همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، صاحب‌نظران و دانشمندان علوم اسلامی، واژه‌ی معنویت را در اموری که جنبه‌ی درونی و باطنی دارد، به کار برده‌اند و قطعاً مراد آنان از این واژه، مربوط به جنبه‌های جسمانی نیست، بلکه بیش‌تر بر مسئله‌های اعتقادی، اخلاقی و عبادی قابل تطبیق است (جدول ۱). بنابراین می‌توان گفت، سلامت معنوی را باید در داشتن باور و اعتقاد صحیح و بهره‌مندی از اخلاق الهی و تعبد و بندگی جستجو نمود. بر این اساس، انسان مؤمنی که در زندگی خود اصول اخلاقی را رعایت می‌کند و به تکلیف‌های الهی خود عمل می‌نماید، از سلامت معنوی برخوردار است، هر چند ممکن است جسم او هم بیمار باشد؛ و این در حالی است که براساس پژوهش‌های انجام گرفته، سلامت معنوی می‌تواند بر بهبود بیماری‌های جسمی نیز تأثیرگذار باشد.

References

1. Amoli j. Spiritual health depends on the religion with science and science with religion. . Emerg Infec Dis [Internet]. Cited 2013 Nov 24. Available from: <http://www.mehrnews.com/news>.
2. Akbari ma. _Forgot spiritual health after health. Emerg Infec Dis [Internet]. Cited 2009 July 21. Available from: <http://www.kums.ac.ir/fa/news/720>.
3. Azizi F. Spiritual health is effective in the prevention of diseases. Emerg Infec Dis [Internet]. cited 2014 Nov 30. Available from: www.migna.ir/vdccoqi.2bqm48laa2.html.
4. Hoseinian s. The influence of religion and spirituality in mental health. Emerg Infec Dis [Internet]. Cited 2013 Dec 18. Available from: <http://aftaberey.com/>
5. Mahdavi T. Interaction of religious beliefs and mental health. Emerg Infec Dis [Internet]. 2011 Jan 23. [Cited 2011 Feb 9]. Available from: <http://www.pajooh.com/>.

6. Majlesi MB., Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol.4. p. 25. (Text in Arabic)
7. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 4. p. 58. (Text in Arabic)
8. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1404; Vol 7.p. 32. (Text in Arabic)
9. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 23. p.66. (Text in Arabic)
10. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 23. p. 332. (Text in Arabic)
11. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 70. P. 76 -122. (Text in Arabic)
12. Jazryeri N.Ghesas-Alanbia, Qom: Ayatollah Marashi Libraryin, 1983; p.26. (Text in Arabic)
13. Nori H. Mostdrak- Alvsayl ,Qom: Al-Bayt Lahya' Altras Institution, 1983; Vol 9. p. 18. (Text in Arabic)
14. Nori H. Mostdrak- Alvsayl ,Qom: Al-Bayt Lahya' Altras Institution, 1983; Vol 9. P.32. (Text in Arabic)
15. Nori H. Mostdrak- Alvsayl ,Qom: Al-Bayt Lahya' Altras Institution, 1983; Vol 11. P. 308. (Text in Arabic)
16. Majesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 36.p. 331. (Text in Arabic)
17. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; vol 36. P. 331-2. (Text in Arabic)
18. Shazan- Ebn- Gabriel- Qomi A. Meaat-Almanqebah, Qom: school of Imam Mahdi, 1987; Vol 1 .p.44. (Text in Arabic)
19. Tamim-Amadi A.Ghorar al-Hekam & Dorar al-Kalem, Qom: Islamic Propagation Office of, 1987; p.188. (Text in Persian)
20. Nori H. Mostdrak- Alvsayl ,Qom: Al-Bayt Lahya' Altras Institution,(1983); Vol 11.p.192. (Text in Arabic)
21. Tamim-Amadi A.Ghorar al-Hekam & Dorar al-Kalem, Qom: Islamic Propagation Office of, 1987; p.35. (Text in Persian)
22. Tamim-Amadi A.Ghorar al-Hekam & Dorar al-Kalem, Qom: Islamic Propagation Office , 1987; p.432. (Text in Persian)
23. Tamim-Amadi A.Ghorar al-Hekam & Dorar al-Kalem, Qom: Islamic Propagation Office, 1987;p.52. (Text in Persian)
24. Koleini M. al-Kafi, Tehran: Seminary Islamieh Bookstore, 1986; Vol 1. p .17. (Text in Persian)
25. Koleini M. Al-Kafi, Tehran: Seminary Islamieh Bookstore, 1986; Vol 2. p.549. (Text in Persian)
26. Sheikh-Saduq M,Man-la-Yahzor-alfaghih, Qom: Association of Teachers, 1992; Vol 3. p.553. (Text in Persian)
27. Majlesi MB. Behar -al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 72. p.400. (Text in Arabic)

28. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 87. p.152. (Text in Arabic)
29. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 88. p.175. (Text in Arabic)
30. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 94. p.162. (Text in Arabic)
31. Deilami H. Ershad-Alqulub, Qom: Alsharif-Alrazavi, 1992; Vol 1, p.103. (Text in Persian)
32. Imam Sajad. Al-sahifeh-alsajadieh, Qom: Hadi, 1956; Vol 1. P.112. (Text in Persian)
33. Koleini M. Al-Kafi, Tehran: Seminary Islamieh Bookstore, 1986; Vol 8.p.52. (Text in Persian)
34. Tusi M. Al-tahzib, Tehran: booksofal-Islamiya, 1986; Vol 3.p.74. (Text in Persian)
35. Nori H. Mostdrak- Alvsayl, Qom: Al-Bayt Lahya' Altras Institution, 1983; Vol 5.p.88. (Text in Persian)
36. Nori H. Mostdrak- Alvsayl, Qom: Al-Bayt Lahya' Altras Institution, 1983; Vol 9.p.18. (Text in Persian)
37. Nori H. Mostdrak- Alvsayl, Qom: Al-Bayt Lahya' Altras Institution, 1983; Vol 11.p.308. (Text in Persian)
38. Majlisi MB. Behar-al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; vol 8.p.218. (Text in Arabic)
39. Majlisi MB. Behar-al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 36.p.331. (Text in Arabic)
40. Majlesi MB. Behar -al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 87.p.159. (Text in Arabic)
41. Shazan- Ebn- Gebriel- Qomi A. Meaat-Almanqhebah, Qom: school of Imam Mahdi, 1987; p.44. (Text in Persian)
42. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, (1983); Vol 87.p.298. (Text in Arabic)
43. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, (1983); Vol 91. p.327. (Text in Arabic)
44. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, (1983); Vol 68.p.33.(Text in Arabic)
45. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 68.p.341. (Text in Arabic)
46. Deilami H. Ershad-Alqulub, Qom: Alsharif-Alrazavi, 1992; Vol 1.p.74. (Text in Persian)
47. Tamim-Amadi A. Ghorar al-Hekam & Dorar al-Kalem, Qom: Islamic Propagation Office of, 1987; P.52.(Text in Persian)
48. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, 1983; Vol 68. p. 338. (Text in Arabic)
49. Quran, Shoara(26): Verse 89.
50. Ragheb-Esfahani HM. Al-mofradat-fi-Gharib-al-Quran, Beirutin: Daror-Alghalam, 1991; p. 421. (Text in Arabic)
51. Quran, yones(10): Verse 25.
52. Quran, maede(5): Verse 16.
53. Quran, Shoara (26): Verse 88-89.
54. Tabarsi F. Majma-Albayan- Fi-Tafsir- alQuran, Tehran: Naser-Khosro, 1993; Vol 5. P.156. (Text in Persian)
55. Majlesi MB. Behar al-Anwar, Beirut: Alvfa, (1983); Vol 8, p.200. (Text in Arabic)
56. Tabarsi F. Majma-Albayan- Fi-Tafsir- alQuran, Tehran: Naser-Khosro, 1993; Vol 3.p. 270. (Text in Persian)
57. Tabarsi F. Majma-Albayan- Fi-Tafsir- alQuran, Tehran: Naser-Khosro, 1993; Vol 7. P.305. (Text in Persian)
58. Horr-Ameli M. Vasayel-Alshieh, Qom: Institute prophet peace be upon them, 1988; Vol 12.p.278. (Text in Persian)
59. Seid-Nozadi M. Public health book, 3 ed, Tehran: Ministry of Health and Medical Education, Department of Research and Technology, 2013; (Text in Persian)
60. Ragheb-Esfahani HM. Al-mofradat-fi-Gharib-al-Quran, Beirutin: Daror-Alghalam, 1991; p.421. (Text in Arabic)
62. Tamim-Amadi A. Ghorar al-Hekam & Dorar al-Kalem, Qom: Islamic Propagation Office of, 1987; p.55. (Text in Persian)
63. Koleini M. Al-Kafi, Tehran: Seminary Islamieh Bookstore, 1986; Vol 4.p.44. (Text in Persian)
64. Ghatibeh A. Oyoun-Akhbar, Beyrot :Dar-Alketab-Alelmieh, vol 1.p.312. (Text in Arabic)
65. Horr-Ameli M. Vasayel-Alshieh, Qom: Institute prophet peace be upon them, 1988; vol .20.p.25. (Text in Persian)
66. Koleini, al-Kafi, Tehran: Seminary Islamieh Bookstore, 1986; vol 2.p.454. (Text in Persian)
67. Imam Ali. Nahj-Albalaghe. Qom: Dar-Alhejre, Vol 1.p.156. (Text in Persian)